

KÖNYVESPOLC

LÁSZLÓ GYULA:

A Szent László-legenda középkori falképei

Szent László az Árpád-ház legnépszerűbb uralkodója volt. Az utókor emlékezetében a daliás termetű, bátor, kockázatot kereső, hős lovag-király eszményképe vert gyökeret. Rendkívüli személyének emléke népünk képzeletében később más eredetű népi mondákkal keveredett. Közismert a leányrabló kun vitéz legyőzésének története, amit Szent László-legendaként ismerünk. Ez a középkori egyházi festészet kedvelt témája lett, így számos templomban falképeken örökítették meg. Ezeket az ábrázolásokat dolgozta fel teljességre törekvően László Gyula régészprofesszor.

A legendás hős, a keresztény és lovagi tettei miatt tisztelt László igazi erényei a valóságban inkább ügyes diplomáciai képességében, uralkodói rátermettségében, a trónviszályoktól, külső támadásoktól zaklatott, zűrzavaros állapotban lévő ország jogbiztonságának helyreállításában rejlettek. Trónra lépésével a Szent István halálát követő vészterhes időszak után az országban ismét helyreállt a rend, megindulhatott a békés fejlődés. László nagy alázatáról tanúskodik István király szentté avatása. Nagyapját, Vazult István vakította meg, s apjának, Bélának is idegenbe kellett menekülnie. László mégis István király örökségét kívánta folytatni, ezt hangsúlyozta a kanonizációval.

I. András királysága (1046-1060) alatt Béla mint trónörökös megkapta a hercegeket megillető tartományt. Később mégis ellene fordult, mivel a király az utóbb született Salamon fiát tette meg utódjának. Lengyel sógorától kapott segítséggel legyőzte Andrást, elűzte Salamont, és elfoglalta a trónt. Uralma azonban tiszavirág életű volt (1060-1063), szerencsétlen baleset (vagy merénylet) áldozata lett, s a gyermek Salamont támogató IV. Henrik német császár megtámadta az országot. I. Béla fiai, Géza, László és Lambert a Tiszántúlra húzódtak vissza, majd a főpók erőfeszítésére egyezséget kötöttek. A

korona Salamoné lett, a kard – vele az ország harmada – Gézáé és testvéreié. Salamon király alatt (1063-1074) Gézáé lett a nyitrai, Lászlóé a bihari dukátus, s a béke első éveiben együttesen vettek részt a hadjáratokban. Emlékezetes haditettük volt az 1068-as „kun” betörés visszaverése. A valóságban besenyők és úzok törtek be Erdélybe, és a Nyírségig, Biharig rabolták, pusztították az országot. Salamon és a hercegek serege azonban a visszatérő sereg elé kerülve Cserhalomnál szétverte őket.

Ennek a csatának volt az egyik epizódja a Szent László-legendaként ismert és ábrázolt esemény. Talán meglepő, a történet nem szerepel Szent László legendájának sem latin, sem magyar nyelvű változatában, csupán a krónikák örökítették meg. Elsőnek Kálti Márk Képes Krónikája, amit némileg módosítva átvettek a későbbi krónikák is, az Érdy Kódex, Mügelin Henrik Krónikája. A történetet a XIV-XV. században megfestették templomokban, miniatúrában található meg a Képes Krónikában (1360-as évek), a Vatikáni Legendártumban (1338-1343 közt), fametszeten ábrázolja a Thúróczy Krónika augsburgi kiadásának címlapja (1488), de egy XVI. század közepi székelyleföldi kályhacsempén is megtalálták.

A templomfreskók területi elterjedését figyelve megállapítható, hogy zömük az egykori határvidékekre, gyeplővidékekre esik. A Székelyföldön 11 (elsősorban Udvarhely és Háromszék vármegyében), a Felvidéken 12 (elsősorban a Szepességben és Gömörben), a Csallóközben 2, a nyugati végeken szintén 2 (Burgenlandban és Muraközben) jelenleg is látható vagy elpusztult, de lemásolt ábrázolás létezik. A trianoni országhatárokon belülről mindössze 2 esik, ezek a Pest megyei Ócsán és a Nógrád megyei Teresken vannak.

Mi látható ezeken a freskókon? Az első kép rendszerint egy várat ábrázol, valószínűleg Váradot. A toronyban harsonát fújnak, László seregével kivonul, s a várnép búcsút vesz tőle. Érdekesség, néhány képen a király koronáját emelve int búcsút. Ezt követi a csatajelenet, amit Sepsikilyénben két képen is megörökítettek. A harmadik jelenet a lovas üldözés. Szent László fehér lovon üldözi a

sötét lovon vágató kun vitéz, de a krónika szerint nem tudja utolérni. A festmények egy részén ellenben utoléri, sőt lándzsája is átmegey a kun harcoson, anélkül, hogy ártana neki. (Gelence, Sepsikilyén, Erdőfüle, Maksa, Kakaslomnic). Máshol a kun nyilai pattannak vissza Lászlóról (Szepesmindszent, Kakaslomnic). A sebezhetetlenség olvasható ki ezekből az ábrázolásokból. A kunt a lány rántja le a lóról, majd jön a párbaj, a hősök megküzdenek, mégpedig fegyvertelenül, pusztá kézzel birkóznak. A küzdelem kimenetelét a lány dönti el, aki elvágja a kun lábát. Birkózás közben a kakaslomnici és a székelyderzsi freskón a kun tüzet fúj László felé. Egyes képeken a lovak is megküzdenek egymással (Bögöz, Gelence, Sepsikilyén). Az ötödik jelenet a kun lefejezése, mindig úgy, hogy László hajánál fogva tartja a legyőzöttet, s a lány a kun kardjával vágja le a fejét. Valószínűleg azért, mivel a Kun László számára még mindig sebezhetetlen, s csak saját fegyverétől halhat meg. A képsorozat némelyike itt be is fejeződik, de az ábrázolások nagyobb részén még van egy kép, a pihenés, a „fejbenezés” jelenete. Szent László egy fa alatt alszik, feje a megmentett lány ölében, aki az alvó hős haját tisztogatja. A motívum keleti eredetű, pogány korból származó, de ebben a formájában csak magyar anyagból került elő.

László Gyula részletesen összefoglalja saját korábbi, valamint az újabb kutatások eredményeit a falképsorozattal kapcsolatban. Kimutatta: „a Szent László-legenda falfestményeiben a honfoglalás korra, sőt jóval azelőttre visszanyúló hagyományok becses emlékeit őrizzük.” Ezt a gondolatot Nagy Géza vetette fel először, még 1913-ban, aki éppen a pihenés jelenete alapján jött rá, hogy a „a Szent László-legendákba pogány korból eredő mondai elemek is keveredtek.” László Gyula felismerte a kapcsolatot a Molnár Anna ballada fa alatti jelenetével is. A legenda gyökerei szerinte keletre nyúlnak, a késő szkíta időkbe, némely jelenetek megfelelő szétszórva találhatók meg, óriási területen (ordosi bronzlelet, kockij-gorodoki ezüsttálca, perzsa miniatúrák, vogul-elmétek hős énekek). Így megdől az a régi elmélet, mely valamennyi falfestményt a nagyváradi egykori Szent László templom esetleg meglévő falképsorából származtatja. Nyilvánvaló, hogy a Szent László-legendának jó néhány helyi változata volt, s a történetnek létezik orosz, román, szerb legendaváltozata is. László Gyula a fehér és fekete ló ábrázolások alapján

feltételezi, hogy itt a világgóság és sötétség, a jó és a rossz erőinek küzdelméről van szó.

A korábbi és újabb kutatási eredmények, megközelítések összefoglalása után a legenda ábrázolásairól esik szó, részletesen a falfestményekről. A székelyföldi ábrázolások az úz, kun, besenyő és tatár betörések útvonalába esnek. Közülük a három legrégebbi a bögözi (XIII. század vége, XIV. század eleje), a gelencei (XIV. század eleje) és a maksi (XIV. század közepe). Mindhárom a váradi székesegyház fölépülte előtti időből való, így már ezért sem helytálló a váradi festményről készített utánpótlatok elmélete. A maksi, erdőfüle és homoródszentmártoni freskók a templomok lebontásával elpusztultak, de Huszka József múlt század végén helyszínen készített pontos rajzmásolatai nyomán ma is dokumentálhatók. A székelydályai freskók egészen „frissek”, 1992-ben kerültek napvilágra, s kutatásuk még folyamatban van. A könyv külön érdeme, hogy a több mint tíz évvel ezelőtt lezárt kéziratot az azóta ismertté vált freskók leírásával kibővítették. Mindez Kerny Terézia és Sarudi Sebestyén József munkája.

A Székelyföld mellett a szepesi lándzsások földjén a leggyakoribb a legenda ábrázolása. Ennek a területnek első lakói a XI. század közepén, Szent László korában a gömri gye-püvonal kitolása nyomán odakerült határvédő kabar törzsek leszármazottai voltak, akik a székelyekhez hasonló kvalitásokat kaptak, s tízlándzsások székének nevezték közösségüket. Körükben már a tatárjárás előtt kialakult a Szent László-kultusz.

A szemet gyönyörködtető, több mint kétszáz képet tartalmazó részletes leírás 29 templomot, falfreskót ismert a történelmi Magyarország területéről, ezáltal a Szent László-legenda freskóábrázolásainak, másolatainak csaknem teljes képanyaga először kerül közlésre. A függelékben még 8 elpusztult templomfreskó rövid leírása olvasható. László Gyula műve végén megjegyzéseket fűz a munka közben fölmerült kérdéskörökhöz, többek közt a sebezhetetlenségről, a világgóság és sötétség egyházi értelmezéséről, a hős alvásáról, a nyugati párhuzamokról. Össze-gyűjti a leírt és falképeken található legenda-változatokat.

Az utóbbi évtized a művészettörténeti kutatás területén is sok újat hozott. A cserhalmi ütközet és Szent László-kultusz ábrázolásai kutatástörténetének összefoglalását Kerny Terézia művészettörténész adja. Az eddig

lappangó vagy kevéssé ismert metszetek, festmények, falfreskók közzététele gazdagítja a kötet anyagát. A szép kiállítású művet gazdag irodalomjegyzék, térkép és helységnevszótár teszi teljessé. (Tájak-Korok-Múzeumok Könyvtára 4. Bp., 1993.)

Udvarhelyi Nándor

Szent László király

Kevés olyan közkeletű, népszerű alakja van a magyar történelemnek, mint az Árpád házból való László király, aki az István örökét veszélyeztető fél évszázados trónviszályok és harcok után megerősítette az ország függetlenségét, és tovább fejlesztette a belső rendet és gazdagságot. Testi erejét, vitézségét, államférfiúi bölcsességét, lovagi erényeit és mély vallásosságát már életében csodálták kortársai, s kultusza halála után egyre erősödött. III. Béla kérésére 1192-ben szentté avatták. Sírja sokáig Magyarország legnagyobb zarándokhelye, csodák és jelenések színtere lett. Tavaly ünnepeltük szentté avatásának 800. évfordulóját, és 1995-ben lesz halálának 900. évfordulója. E két fontos esemény készítette *Szöke Gyula* győri kanonokot arra, hogy egy fontos és szép könyvet jelentessen meg a nagy királyról. A Bevezetőjében magát szerényen összeállítónak nevező szerző pontosan megírta célját: „Könyvem nem a teljesség igényével készült, hanem összefoglalása kíván lenni a már neves szerzők által közölt ismereteknek és a napjainkban is élő Szent László kultusznak.” Vajon mi indíthatta a soproni születésű szerzőt könyve megírására? Így vall erről a mű fülszövegében: „Első plébánosi helyem a levéltári Szent László templom. Utolsó 15 éves lelkipásztori működésem a mosonmagyaróvári Szent László téri templom. Életem alkonyának szentmiséit a győri székesegyház Szent László kápolnájában a Szent koponya ereklyéje előtt végzem. Ezen életfázisok készítettek Szent László könyvem összeállítására.” A mű tehát nem tudományos monográfia, hanem elsőrendű forrásokon alapuló, sokoldalú, viszonylag szerény terjedelme ellenére minden fontos területre kiterjedő összefoglalás, amely alkalmas a nagy király és szent kultuszának, ereklyéinek és életének bemutatására. László trónra kerülésének előzményei után származását és ifjúkorát eleveníti föl a szerző. I. Béla és Richeza lengyel hercegnek három fia – közöttük László – apjuk halála után Lengyelországba menekült.

A német segítséggel hatalomra került Salamon legyőzését és Géza váratlan halálát követően 1077-ben Lászlót választották királynak. Trónra lépése után független és gazdaságilag erős ország megteremtésére törekedett. E célból megerősítette az ország határait, több hadjáratban visszaverte ellenségeit, rendezte a pénzügyet és kereskedelmet, növelte a királyi jövedelmeket, szilárd jogrendet és szigorú bíráskodást vezetett be, s bár a pápaság iránti hűségeskötől elzárkózott, országában mégis jelentősen fejlesztette és erősítette a fontos kulturális szerepet is betöltő egyházat. 1095-ben egy hadjáratról jövet súlyosan megbetegedett és július 29-én meghalt. Előbb az általa alapított somogyvári apátságban temették el, majd Nagyváradon helyezték végleges sírba.

Szöke Gyula Szent László életútja után gondosan számba veszi a nagy király ereklényeit (legismertebb a győri Herma), a testi maradványait őrző templomokat és kolostorokat, a róla szóló legendákat, szépirodalmi műveket és az őt ábrázoló szobrokat, festményeket, címereket, érméket és a liturgiában használatos tárgyakat. Felsorolja az emléket őrző városokat, a nevével viselő testületeket és a hozzá kapcsolódó ünnepeket és hagyományokat. A források jegyzéke és 98 gyönyörű színes fotó teszi teljessé művét.

Főtitelendő Szöke Gyula győri kanonok két maradandó emléket állított a nagy királynak az általa létrehozott Szent László Alapítvány segítségével. Mosonmagyaróváron 1993. június 26-án szentelték föl Lebó Ferenc Szent László szobrát, a róla szóló szép könyv pedig mindnyájunkat az ő megismerésére, tiszteletére és példájának követésére buzdít. (Szent László Alapítvány, 1993.)

Tuba László

Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz

Régi és igényes hagyomány a kolozsvári *Korunk* háza táján a könyvkiadás. A havi folyóirat másfél évtized alatt tizenkét évkönyvet adott ki, továbbá hét *Korunk*-füzetet. A diktatúra megritkította ugyan kiadványaik számát, de a szerkesztők soha nem adták fel a harcot. A *Korunk* könyvei korszerűen egészítették ki a bukaresti Kriterion és a kolozsvári Dácia könyvkiadók legjobb korszakában is az erdélyi magyar kiadványok témakörét. Társadalomtudományok, sajtóhagyományok, népismeret, helytörténet, változó erdélyi valóság, természettudományok, gyógyászat,

elektronika, nyelvészet, mindezekben a tudományokban kolozsvári magyar kutatók, szépírók, tanárok közölhetek maradandó munkákat. Ilyenképpen a folyóirat újabb műhelyt kínált a kolozsvári, egyáltalán az erdélyi magyar szakíróknak, akiknek soha nem volt méltányosan elégséges lehetőségük szakmai eredményeik közzétételére, különösen nem az anyanyelvükön.

Sajátos szint jelentett ebben a könyvkiadásban a *Korunk Galéria* Füzetekének három száma. Szívós küzdelem árán jelent meg mindegyik. Egyáltalán a *Korunk Galéria* 249 tárlata örökös harc jegyében maradhatott fenn 1986-ig, mikor is a diktatúra végképp betiltotta. A *Korunk Galéria* ugyanis nemcsak kiállítási lehetőség volt a magyar szellemi életet mind jobban sorvasztó diktatúra korszakában, hanem a korszerű magyarságtudat és művészi ízlés műhelye, minden egyes tárlat a város művelődési életének rangos eseménye.

Természetesen, hogy a *Korunk* mai csapata, a jó hagyományok útját járva, most a gazdasági akadályokat legyőzve folytatja a könyvkiadást, hiszen ez Kántor Lajosnak mindig szívügye volt. A „házi” könyvkiadás most talán még fontosabb Erdélyben, mivel a magyar könyvkiadás – de lényegében a román is – összeomlott Erdélyben, miként Sütő András panaszolta ezt az 1993-as könyvnapokon Debrecenben. Kezünkben a *Korunk* új kiadványa, Jakó Klára és Kovács Kiss Gyöngy szerkesztésében. *Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz* ez a címe. Sokkal több ennél. Egyáltalán nem szokványos turistakalauz. Persze, megtalálhatók a szükséges tennivalók Kolozsvárról, de ez a kiadvány igazi felfedező könyv azok számára is, akik egész életüket Kolozsvárott éltek le. Gaál György művelődéstörténetész több ízben megírta sétáit városa múltjában, de ebben a könyvében szállt igazán mélyre a történelemben és emelkedett olyan magasságokba, ahonnan elmúlt századok jobban beláthatók. Oda emel minket is, olvasóit, útítársait. Mintha csak repülő szőnyegen szállnánk az ősi Kolozsvár fölé. Ebből a magasságból csak Mátyás király szobra látszik, a rászegezett nemzeti sírfelirat nélkül, és nincs sehol most Gheorghe Funar, a „tisztogató” polgármester. Annál elevebb az igazi, eltemetett Kolozsvár: Kolozsmonostor apátságí temploma, Mátyás szülőháza, a főtéri Bánffy-palota, a Farkas utca templomai és iskolái, katolikus és református skólák, a

maguk sok százados történetével, Szent György szobrának másolata az utca végében, a Bethlen-bástya, amelyet hajdanán a kolozsvári szabók céhe védelmezett ostromok idején, a méltóságos Szent Mihály templom a főtéren, az Óvárban a ferencrendi zárda, a Fellegvár, amelyet ebből a magasságból akár el is érhetek a kezemmel. A Jókai utcában a Rhédey-ház, amelyben az első állandó magyar színtársulat játszott 1792-ben, a Tudományegyetem, amely hamisan viseli homlokzatán a „Babes-Bolyai” nevet, soha nem volt ez igazán egyenjogú páros... Amott, a domboldalban a Pantheon, Házsongárd, amelynek földjében az erdélyi múlt annyi nagysága pihen, s ahonnan – Apáczai, Szenci Molnár és Bölöni Farkas Sándor mellől a diktatúra kitiltotta volna a mai kolozsvári magyar halottakat. Ha erről a varázsszőnyegről belátnék az Erdélyi Történeti Múzeum – 1945 előtt a magyar Erdélyi Múzeum-Egyesület – székházának pincéjébe, elrejtve megtalálnám azoknak a honfoglaláskori magyar síroknak a maradványait, amelyeket László Gyula professzor ásott ki a negyvenes évek elején, a magyar Kolozsváron, az akkori Zápolya utcában. Idők kódéből fölrémlik a Hídkapu, vagyis a Híd utcai kapubástya. Híd volt? Volt egyáltalán ilyen utca Kolozsvárott? Az utcanevek a történelem névjegykártyái. Ezért keresztelte át minden egymást követő, csak színeiben változó román rendszer az utcaneveket, úgy hogy jelenleg a 750 utca közül csak 21 visel magyar nevet.

Van-e mélyebb temető az emberi közönytől? Gaál György sétái Kolozsváron, a *Korunk* új könyve egy elsüllyedt világot támaszt fel és öntudatot gyűjt a megszomorított lelkekben. (Korunk kiadvány, Kolozsvár, 1993.)

Beke György

Évfordulós Kazinczy-kiadvány

Kazinczy Ferenc Pályám emlékezete című önéletrajzának első kiadása 1828-ban, a Tudományos Gyűjtemény című folyóiratban jelent meg. Maga rendezte sajtó alá. A napjainkban megjelent kiadvány az évfordulót nem említi. Kár. A sajtó alá rendezés, a Függelékben a Kazinczy-szövegek válogatása, az Utószó és a Jegyzetszótár írása Orosz László munkája. Megjelent a Heti Klasszikusok című sorozatban, a Magyar Hírlap és a Maecenas Kiadó közös vállalkozásával, Tarján Tamás szerkesztésével. Bp. 1993. 186 old.

Orosz László kiadványa egészen azonos az ugyancsak általa, 37 évvel ezelőtt, 1956-ban, a Magvető Kiadó Magyar Könyvtár című sorozatában megjelent kötettel.¹ Az 1956-os és 1993-as kiadványhoz Orosz László átvette a Váczy János sajtó alá rendezésével az Akadémián őrzött Kazinczy-kézirat kiadását, amely 1903-ban a Magyar Remekírók című sorozatban jelent meg.²

A Függelék tartalma: Válogatott részletek a Pályám emlékezete szövegváltozataiból. Az Utószó Kazinczy életrajzát foglalja össze röviden. Említi az 1828-as és az 1903. évi kiadást. Bejelenti, hogy kiegészítéstül: „néhány érdekes részletet közlünk az Abafi Lajos kiadásában megjelent szövegváltozatból”. Megjelent 1879-ben, Akadémián őrzött szöveggel, Kazinczy összes munkái között a 3. kötet.³

A Magyar Könyvtár és a Heti Klasszikusok című sorozat kötetei a tanuló ifjúság és az olvasó nagyközönség részére jelentek meg. Iskolában a tanár megadja a magyarázatot, az ismertetés minden érdeklődő olvasóhoz szól. Szólna, mert jó lenne az irodalomtörténettel nem foglalkozó olvasók igényeit növelni úgy, hogy érdeklődjenek, mikor írták a kéziratot és hol őrzik. Tudjon olvasni olyan megbecsüléssel, mintha nyomtatásban az író eredeti kéziratát tartaná a kezében. Jelen esetben például tudja az olvasó már amikor kezébe veszi a könyvet, hogy a Pályám emlékezete Kazinczy életéből csak az 1804-ig történt eseményeket tartalmazza. Életről kéziratban

maradt írásai a születéstől a halálig, 1795-től 1831-ig nem összefüggő naplótöredékek. Szilágyi Ferenc adta ki 1987-ben kötetének címét Kazinczy egyik töredékéről vette: Az én életem.⁴

A Kazinczy Ferenc bibliográfia⁵ adataival könnyen áttekinthető, hogy a Pályám emlékezete hányszor jelent meg összesen: folyóiratok számaiban folytatásokban, szemelvényes kiadásokban, vagyis részletek közlésével és önálló kötetekben. Látjuk, hogy az 1903-ban megjelent Váczy-kötet előtt a Pályám emlékezete hét kiadása volt, utána négyszer jelent meg, legutóbb 1976-ban Szauder Mária szöveggondozásával. Ehhez számítva Orosz László 1956-os és 1993-as kötetét, ez utóbbival együtt ez a tizenötödik kiadás.

A kiadásra vonatkozó áttekintést hiányoltam amikor az első kötetet megjelenésének évében, 1956-ban ismertettem.⁶ Ime, a második kiadás tartalma megisméltése az elsőnek, kiadástörténeti adatok nélkül. Nem várhatunk tudományos dolgozatot. Csak a kötetben említett Abafi Lajos és Váczy János munkájából közlöm itt a 37 évvel ezelőtt megjelent ismertetéséből a kiadástörténeti adatokat.

A Pályám emlékezete második Abafi Lajos adta ki könyvalakban. Indokolta a kiadás okát: „50 év előtt jelent meg először és akkor is csak folyóiratban, a nagy olvasóközönség előtt ismeretlen mű igényével léphet fel.” A forrást is feljegyzi: „Három szöveg áll rendelkezésünkre a Tudományos Gyűjtemény és Kazinczy Gábor hagyatékában⁷ két teljes másolat... ez utóbbiak egyikét azon okból nem veltük a Nemzeti Könyvtár szövegül elfogadni, mert noha a másíknál sok helyt bővebb, de egyes szakaszai ismét oly annyira összevontak, hogy helyel-közzel a tények chronológiai felsorolásává lesznek... e másolatot Kazinczy Gábor maga vetette össze az eredetivel és sajtó kész állapotban hagyta maga után.” Váczy János közli, hogy munkája megjelenik „most először teljesen s egészen híven, a MT Akadémiában őrzött azon pél-

¹Akadémiái Nyomda. 281 old.

²Magyar Remekírók 7. kötete: Kazinczy Ferenc műveiből. Kiadó, nyomda, Franklin Társulat. 176-369. old. (Előbb, Bevezetés és Költeményei, 5-174. old.) Megemlítjük, hogy Váczy János 1900-ban már adott ki részleteket a Pályám emlékezeteiből. A Középiskolai Olvasmányok Tára 11. kötetében, mint a VII. osztály kötelees olvasmánya. Kiadó, nyomda, Franklin Társulat 231 old. Nem célunk, hogy e rövid ismertetésben a kiadásokat mindet felsoroljuk, közli ezeket a Kazinczy Ferenc bibliográfia (Miskolc, 1981. 336. old.) és Kazinczy Ferenc műveinek kiadástörténete (Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959. 332-334. old.) Mind a két összeállítás Busa Margit munkája.

³Abafi (Aigner) Lajos: Kazinczy Ferenc munkái. 3. kt. XVI. 371 old.

⁴Nemzet és emlékezet című sorozatban. Magvető Könyvkiadó, Sylvester János Nyomda, Szombathely, 708 old.

⁵Id. a 2. jegyzet

⁶Irodalomtörténeti Közlemények, 1956. 507-509. old.

⁷Kazinczy Gábor (1818-1864) Kazinczy unokaöccse.

dányhoz, amelyet Kazinczy utolsó éveiben sajtó alá készített, ellátva azt a nyomtatónak adott aprólékos utasításokkal". Ennyi ismertést rövid magyarázatokkal megérdemelne az olvasó. Mégis örülni kell az 1993. évi kiadásnak, mert Kazinczy Ferenc műveinek kötete még antikváriumban is nagy ritkaság, – de tizenötödiknek ugyanaz? Gondolunk-e arra, hogy Kazinczy ismeretlen kézírataiból és levelezéséből részleteket, válogatást adjunk ki az 1993. évi kiadvány méretében, ha már nem remélhetjük, hogy teljes művek kötetben jelenhessenek meg.

Busa Margit

SZ. DÉVAI JUDIT:

Identitás – szélzúgásban¹

A szlovákiai magyarság megmaradásának feltételrendszerét, közelebből a nemzetiségi identitástudat ismereti-érzelmi megalapozásának lehetőségeit-körülményeit szlovákiai magyar fiatalok körében vizsgálja a történelemszociológus szerző kötete. A kisebbségi önvizsgálat sajátos példája, hogy miközben a magyarországi szakember bevezetőben a „Komárom megyében otthonra lelt szlovák és cseh őseinek” ajánlja könyvét, a szlovákiai magyarok identitástudatát anyaországiaként közelíti meg.

A *Komáromi Lapok* kiadásában (egy tervezett sorozat első köteteként) megjelent munkához értelemszerűen a lap felelős szerkesztője, Tarics Péter írt Előszót, melyben a „szlovákiai magyar önismeret tudományos alapokra helyező könyvet” a kisebbségi sors iránt érdeklődők figyelmébe ajánlja. Úgy véli, hogy ennek végkövetkeztetései, megállapításai többé-kevésbé egész Szlovákiában érvényesek.

Az empirikus szociológiai kutatás helyszíne Rév-Komárom, itt is a Komáromi Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium felnőttkor küszöbére érkezett diákjai, akik egy tematikus kérdőívre válaszoltak. Egyúttal a szociológia más módszereinek alkalmazása is termékeny hozamot jelentett, így a használatos történelemtankönyvek és az oktatott magyar irodalom *tartalomelemzése*.

¹ *Nemzeti történelemismeret, önazonosság és az interetnikus viszonyok tükröződése szlovákiai magyar fiatalok tudatában*. Kiadja a *Komáromi Lapok*. 1993. Komárom. 223 old.

Az a tény, hogy a szerző kutatásában elsősorban a történelem és az irodalom felé fordul, nem csupán ilyen irányú végzettségére vall, hanem következik ez a nemzeti történelem és irodalom ismeretének a kisebbségi tudatformálás folyamatában betöltött szerepéről is.

A kötet négy elkülöníthető részre bontható: az első Az „Én”-tudattól a „Mi”-tudatig című fejezet – mintegy megalapozandó az empiria felé vezető utat – az identitásvizsgálatok elméleti-szakirodalmi keretét vázolja fel. A második fejezet a szlovákiai magyarság történetének rövid összefoglalását idézi, mai helyzetének általános és konkrét jellemzését nyújtja.

A rév-komáromi magyar tannyelvű gimnázium történetével, vonzaskörzetének behatárolásával, az iskola szellemiségével, legfőképpen pedig a használatos történelem- és magyar irodalom tankönyvek bemutatásával a harmadik fejezet foglalkozik. Az államalkotó nemzet hivatalos oktatáspolitikája által közvetített történelmi és magyar irodalmi tananyag kötelezően az érvényben lévő szlovák történelemtankönyvek tükröfordításai. A szerző felteszi a kérdést: „ezek mennyiben szolgálják a kisebbség *magyarsághépe*nek 'egészséges' fejlődését és megszilárdulását?” A magyar irodalom oktatását a kötelező érettségi tételek tematikus csoportosítása segítségével elemzi. Majd olyan kérdésekre keres választ, hogy a magyar történelem, ezen belül a szlovákiai magyarságé, a szlovák-magyar közös múlt miként van jelen az oktatott tananyagban? Mekkora az erre vonatkozó információ mennyisége? Milyen az értelmezése, beállítása?

A családi háttér, az iskola, a tömegkommunikáció, egyezőval a szocializáció szűkebb-tágabb színterének szerepére világított rá az említett empirikus vizsgálat, amelynek során 1990-ben 59 fiatal válaszolt a feltett kérdésekre. A legerjedelmesebb – negyedik – rész ismerteti ennek a felmérésnek a módszereit, eredményeit, lényegi adatait. Különböző, a saját nemzeti-nemzetiségi kultúrával, akárcsak a többségi nemzettel és a kisebbségi léttel kapcsolatos nyelvi-kulturális helyzeteket ábrázol.

A szerző elemzése és következtetései szerint a vizsgált mintában az integráció és asszimiláció meghaladja a természetes mértéket. A gazdasági, társadalmi, demográfiai asszimiláció mellett érzékelhető egy *tudatpszichológiai* asszimiláció is: az elidegenülés saját nemzeti történelmüktől és kultúrájuktól.

A hiányos, bizonytalan történelmi tudás, „az anyanemzet történelmi 'vétkéi' miatti büntudat kiépítése a kisebbségek nemzeti azonosság-tudatát igen érzékenyen érintik” – konstatació. E tankönyvek anyagára jellemző a szubjektív historizálás, akárcsak a magyar irodalom oktatott anyagára az önkényes csonkítások (például a Szózatból vagy a Himmuszából kihagyott versszakok). Közben ne felejtjük el, hogy a vizsgált fiatalok magyar anyanyelvű általános iskolába jártak, és magyar anyanyelvű gimnázium tanulói. Vajon milyen súlyos képet kapnának egy szlovák iskolában végzett magyar diákok közötti felmérés során?

A használatos történelemtankönyvek bemutatásáról szóló fejezet alcímei a szerző határozott elégedetlenségére utalnak. (A jelenlegi politikai határok visszavetítése; A magyar-szlovák közös múlt elhallgatása, a sorsközösség hiánya; Szláv elnyomatás – negatív magyarsághép; Történelmi tények kontra történelemtanítás és így tovább). Sz. Dévai Judit a tárgyilagosság hiányát röjja fel, az együttes értékelés közvetítése helyett egyoldalú beállítást, leegyszerűsítést, sőt egyenesen negatív magyarsághép kialakításához vezető ismeretek közvetítését tapasztalja.

Mind ezek helyett cél lehetne, hogy e két tantárgy révén a magyarság mint érték beépüljön az egyéni és a csoporttudatba – fogalmaz a szerző. Ennek általános feltételeit, egyszersmind esélyeit a kölcsönös tárgyilagos megismerésben, megértésben, beleérző képesség kialakításában látja. A közös múlt számos párhuzamos vonását kellene a jelenlegi elidegenítés és torzítások helyett hangsúlyozni. A kötetet záró Összegzés végkövetkeztetéseit, a helyzetből következő feladatok megfogalmazása zárja a művet. Igen részletes és terjedelmes jegyzetapparátusa szilárdan támasztja alá tudományos jellegét. A Mellékletek tartalmazzák a 94 kérdésből álló kérdőívet, statisztikai adatokat, táblázatokat. Végezetül, aki a szerzőről szeretne többet megtudni, rövid bemutatkozó sorokban szól önmagáról a kötet végén.

Demeter Zayzon Mária

VIII. Kézművesipar-történeti Szimpózium

Veszprém 1992. november 9-11. Szerk.: Nagybakay Péter. Veszprém. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, 1993. 199 old.

A közelmúltban jelent meg ízléses kivitelben a MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság

kiadványa, mely az 1992 őszi megtagartott – hosszú évek óta hagyományos – szakmai tanácskozás előadásait tartalmazza. A tematikát a rendezők két pontban határozták meg: a kézműves termékek forgalma és a hatóságok; a kézműves szerszámok és műhelyek.

A tanácskozáson összesen 25 referátum hangzott el, melyek közül öt különböző hatóságok által kiadott termék- és munkabér árszabásokat (limitációkat) tekintette fő forrásnak. Búza János: *XVII. századi limitációs törvények monetáris háttere* című előadásában az árszabások pénzügyi-gazdasági előzményeit vizsgálta, hangsúlyozva, hogy a rendelkezések kapcsolatosak voltak a pénzvizonyok szabályozásával, és a kibocsátókat az infláció, a drágaság megfékezésének szándéka is vezette. Fodor László előadása (*Az erdélyi árszabályzatok*) az „Erdélyi országgyűlési emlékek” című kiadvány alapján konkrétan bemutatta az 1556-1627 között kiadott limitációk hatását az árak mozgására és a kereskedelmi forgalomra. Torán Éva pozsonyi művészettörténész saját szakterülete szempontjából vizsgálta az árszabásokat. Kiemelte, hogy a közgyűjteményekben, magángyűjteményekben a XVI-XVII. századból származó tárgyak közül hiányoznak a nem kultikus, hétköznapi jellegűek, mivel megőrzésükre senki sem fordított gondot. A limitációk éppen ezek kutatásához nyújtanak segítséget. Flórián Mária viselettörténeti beszámolója (*A kittelnadrágtól a farmerig*) szintén az árszabásokon alapult. Kimutatta, hogy a vászon felhasználása a ruházatkodásban nem magyar, illetve kelet-európai sajátosság, hanem a különböző színben előállított, erős kittelvászon a XIX. században meghatározó volt a mezőgazdaságban és iparban dolgozók öltözködésében egész Európában, sőt Amerikában is. Szende Katalin: *A limitációk számítógépes feldolgozásának lehetőségei* című előadásában részletesen bemutatja, hogyan alkalmazható a göttingeni Max Planck intézetben kifejlesztett KLEIO rendszer e sajátos dokumentumok tanulmányozásához. Példáiban olyan kérdésekkel foglalkozott, mint az árak és nap-számbeérek összevetése, az egyes cikkek kamarai dénárral átszámított árai stb. Szabó Sarolta: *Hatósági rendelkezések a közellátás érdekében (Szabolcs megye XVIII. század második fele)* című referátuma új oldalról világította meg az árszabások és egyéb hasonló intézkedések problémáját. Megállapításai érvényesek a későbbi időszakra is,

amikor az árszabások már nem minden mestert termékeire, hanem csak a kenyérré és húsrá vonatkoztak, tehát kizárólag a közelítés szabályozását szolgálták.

Az előadások másik része az áru értékesítésről szól, melyek közül három foglalkozott a kereskedő-kalmár társulatokkal. Kövecses Varga Etelka kutatásai szerint az esztergomi posztókereskedőknek már 1693-ban volt céhük, majd 1710-ben a kalmárok kaptak privilégiumot, 1722-ben alakult meg a nagyváradi kalmár társulat, bár a városban, ahol fontos kereskedelmi utak találkoztak, nem az ő szolgáltatásaik igénybevétele volt az áru értékesítésének egyetlen módja. Hodgyai Tamás: *Piaci élet Nagyváradon a XVIII. században és a XIX. század elején* című előadásában éppen az itt kialakult vásárokkal foglalkozott, melyeknek a városon belül, a kamarai városrész, Várad-Váralja adott otthont. Kovách Géza az aradi görög kereskedők 1735 évi privilégiumát mutatta be, mely az általános normáktól eltérően felsorolja az árucikkeket is, melyek értékesítésére a szervezet tagjai jogot kaptak.

Kitértek az előadók az áru szállításának kérdéseire is. Kóczián Szentpéteri Erzsébet: *Teherszállító fogatolt járművek a hazai közgyűjteményekben* című beszámolójában elsősorban a városi szállításban használt kocsikról szól, melyek nem kézműves termékek, hanem szén, kristályvíz, jég, sör, bor, hús, liszt szállítására voltak elsősorban alkalmasak. Felvetette egy országos összehesztés készítését is a különböző kocsikról, melyek nagy számban találhatóak meg egyes múzeumokban. Tömegáru szállítással foglalkozott Palkó Attila: *Tutajozás a Maroson a XVII. század végétől a XX. század első feléig* című előadásában, amely az írott források mellett családi hagyományokon, helyi visszaemlékezéseken alapult. A tutajosok szállítást és a fűrészmalomokban feldolgozott árut úsztatták le a Maroson. Tevékenységük a múlt század második felében virágzott, amikor nagyarányú építkezéseket kellett ellátni. Tutajos társaságok Lippán és Szászrégenben működtek, maga a munka azonban elsősorban a kevés földdel rendelkező szegényparaszti rétegnek jelentett megélhetést. A tutajozást a vasutak megépülése tette feleslegessé.

A szállítás legegyszerűbb módja volt, amikor a mesterek vagy családtagjaik a kézműves termékeket gyalogszerrel vagy kocsin faluról falura vitték. K. Csilléry Klára: *A*

mátraalmási (szuhahutai) faeszközkészítők árusító útjai című referátumában – korábbi néprajzi gyűjtésére alapozva – egy mátraaljai faluban kialakult és sokáig élő gyakorlatot írta le. Itt 1948-ban 45 család élt famunkából, kb. 40 féle eszköz készítéséből. Bár volt lehetőség arra, hogy cikkeiket kereskedőknek adva vagy más módon vásárokon értékesítsék, azonban a jobban kidolgozott, egyedi darabok eladására a „faluzás” biztonságosabb volt. Az árut rendszerint nem a mesterek vitték, hanem az asszonyok, serdülő gyermekeik kíséretében. Az úticélt meghatározta, hogy a különböző faárúért milyen cikkeket kívántak cserébe, mivel az értékesítés még a vizsgált időszakban sem pénz, hanem gabona, kukorica, bor stb. ellenében történt.

Az eladásra szánt árucikkek tárolására külön raktárak szolgáltak. Elsősorban a kereskedők létesítettek lerakatokat, melyekben viszont nemcsak a kézművesek cikkei gyűjtöttek össze, hanem gyári terméket is. (Endrei Walter egy ilyen, kereskedő tulajdonában lévő raktárról tartott előadást: *Egy debreceni kereskedő leltárának szöveve* címmel.) A legkorábban megalakult soproni céh, a vargáké úgy védekezett a gyári lerakatok ellen, hogy maga is raktárt létesített, ahol csak a mesterek áruit helyezték el, későbbi értékesítés céljából. Domonkos Ottó: *A soproni cipész céh árulerakata* című előadásából kiderül, hogy ez a lerakat a XIX. század első felében állt fenn, és különféle cipők, csizmák, papucsok, topánkák eladását könnyítette meg.

Közismert, hogy a XVIII. század végétől a céhek egyre kevésbé kapcsolódtak be a mesterek szakmai tevékenységébe, nem voltak munkaszervezési formák. Volt azonban néhány olyan terület, ahol még a XIX. század elején is szükség volt a szervezetek közös fellépésére. Mint Dávidházy István: *A soproni posztós céh és az osztrák vámhatóság* című referátumából látható, a Sopronba költözött posztósok céhe még a múlt század első felében is foglalkozott munkaszervezési kérdésekkel. A helyi vízhiány miatt ugyanis a kallóaszt nem tudták elvégezni, ezért félkész termékeiket a bővizű alsó-ausztriai patakokhoz vitték. Mivel útvonaluk érintette a vámhatárt, így a szállításokat csak közösen lehetett lebonyolítani.

A kézműves termékek értékesítésével, szállításával kapcsolatban még több érdekes előadás is elhangzott, melyekre itt részleteiben nem térünk ki (T. Mérey Klára *Toina*

mezőváros iparosainak piaci kapcsolatairól, Turbuly Éva a XVI. században felállított soproni városi mészárszék tevékenységéről, Józsné Halász Margit a könyvkötők értékesítési lehetőségeiről beszélt).

Röviden foglalkozni kell viszont a tanácskozás második témájával, a szerszámokról, műhelyekről szóló beszámolókkal. Ezek sorában Nagy Zoltán a *készülő szerszám-kataszter Vas megyét kötetét* mutatta be, Csenki Éva restaurátor *egy könyvkötő műhely rekonstrukcióját* ismertette. Nagybákay Péter, a munkabizottság alapító tagja arról tartott érdekes előadást, *hogyan hasznosíthatók az 1825 óta folyamatosan megjelenő vaskereskedői katalógusok* a kézműves szerszámok azonosításában, koruk meghatározásában.

A tanácskozás eredményeit Bácskai Vera foglalta össze. Zárszavában kiemelte az előadások sokszínűségét, széles tematikáját, ugyanakkor felhívta a figyelmet, hogy a kutatók jobban törekedjenek általánosítható következtetések levonására, a gazdaság- és társadalomtörténeti problémák élesebb felvetésére. Ennek jegyében a kézművesipar történeti munkabizottság a következő, 1994-ben sorra kerülő konferenciája tárgyául a kézművesek társadalmi helyzetét, az egyes szakmák hierarchiáját határozta meg, ahol főként a városi ipar vonatkozásában számíthatunk új eredményekre.

Dóka Klára

GRÁFIK IMRE:

Hajózás és gabonakereskedelem

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, a *Fölkőr és Etnográfia* sorozat 65. köteteként jelent meg Gráfik Imre értékes könyve a hajózás és gabonakereskedelem kapcsolatáról.

A XVIII. század termelési ágazataiban az állattartás kínált kis beruházással gyorsan jövedelmező utat a legelőváltó egy-, illetve kétnyomásos gazdálkodásban. A század második felétől kezdve a XIX. század folyamán a népesség növekedése, a piac és kereskedelem igényeinek eltolódása változást hozott az üzemágak viszonyában. A kiterjedő termelési szerkezetváltás, a tagosított földművelés elősegítette a gazdálkodási mód változását, a háromnyomású váltógazdálkodás terjedését. Ez a fejlődés az állattartás egyoldalú uralmát fokozatosan a növényter-

mesztés, főképp a gabonatermesztés egyeduralmával váltotta fel. A termelés növekedése magával hozta a kereskedelem, s vele együtt a szállítás fejlődését. A szerző megbízható statisztikai adatok segítségével követi nyomon a magyarországi gabonatermelés és szállítás alakulását.

A belső szükségletek, s az egyre jobban fejlődő kiviteli szállítások a Duna mentén nagy gabonakereskedő központokat hoztak létre. Komárom, Moson, Győr, majd Pest és Baja forgalmához csatlakozott Tiszamente és a Délvidék is. Az 1820-as években a magyar gabonát egész Európában a legjobbnak tartották tisztasága, minősége alapján. Hazánk XVIII-XIX. századi társadalmi-gazdasági fejlődésének alapja a mezőgazdasági termények tömegméretű exportlehetősége volt. Ehhez kellett felnőnie a termények szállításának is.

Szemléltető példákkal mutat rá a könyv, hogy Magyarországon a szárazföldi úthálózat a XVIII. században még a lehető legrosszabb állapotban volt. A fejletlen szárazföldi útvonalak megnövelték a folyóvizek jelentőségét a távolsági kereskedelemben, a gabona szállításában. Lépésről lépésre vezet el bennünket a szerző a folyami hajózás kezdetétől a XIX. századi felvirágzásig, a fő útvonalak kialakulásáig, a vízi szállítás gazdasági, társadalmi szervezeteiig.

Így érkezik el az olvasó a könyv legelevenebb, legolvasmányosabb fejezetéhez. „Föl is hajózunk, le is hajózunk” – cím alatt eleveníti fel a gőzhajózás előtti hagyományos népi hajózási gyakorlatot, az emberi és állati erővel végzett hajóvontatást. Itt adja a szerző legösszintebben önmagát, a témakörben végzett kutatásainak kitűnő összefoglalását.

Megismerkedhetünk a folyami hajózás technikájával. A sodrással megegyező irányban ereszkedést *völgymenetnek* hívja a nép. Ereszkedhet a hajó orrával előre, vagy farral. Az előbbi növeli a sebességet, a másik csökkenti, ezért nagyvízkor, sebes folyásban tanácsosabb volt farral ereszkedni. A vízfolyással ellentétes irányú mozgást *hegymenetnek* nevezik és vontatással végzik. Legősibb módja az emberi erővel végzett hajóhúzás, népi kifejezéssel: *gyalogvonta*. Már a rómaiak is húztak hajókat emberi erővel rabszolgákkal, s ez folytatódott az évszázadok folyamán legtöbbször kényszerű jobbágmunkával. II. József rendelete a halálbüntetést hajóvontásra változtatta. A túlfeszített munka, az időjárás viszontagságai, a silány táplálás, az

egészségtelen kazamatákban elhelyezés maga elvégezte a halálbüntetést. Hat év alatt 1100 rabból 721 halt meg. Két évnél tovább kevesen bírták ki ezt az embertelen, egyetlen munkát. II. Lipót meg is szüntette. Az olcsó emberi erővel történő hajóvontatás azonban tovább élt a XIX. század folyamán is. A földesurak jobbágyaikkal vontatták dereglyéiket és a jobbágyfelszabadítás után pedig a folyók mentén élő szegényebb népréteg számára kereseti lehetőséget jelentett. Hajóvontató bandákba tömörülve vállalták a hajóhúzást. Szerszámaikat, útjuk lefolyását szemléltetően mutatja be a könyv.

Az állati erővel végzett hajóvontatásnak ugyancsak régi múltja van, s kezdetől fogva együtt folyt a gyalogvontatással. A magyarországi folyókon elsősorban lovakkal vontatták a hajókat, de több helyütt ökröket, sőt bivalyokat is befogtak a munkába. A vontató állatok száma a hajótest nagyságától, a terheléstől függött, de beleszót a vízállás, vízjárás, az időjárás is. Mindez igen meglevenítő példákkal írja le a szerző. A gabonaszállítást szakaszonként bonyolították le a vontató állatokra való tekintettel. A legforgalmasabb vízi útvonal Pesttől Esztergomig, onnan Komáromig, majd Győrön, Mosonon át Rajkáiig, s Hainburgon keresztül Bécsig vezetett. A szakaszok határpontjain cserélték a lovakat, s pihenőt is tartottak.

A vontatás elsőrendű feltétele volt a partmenti vontató út, az ún. *lójárás*, ezért ennek karbantartására nagyon ügyeltek. A gondozást állami törvények, intézkedések szolgálták. Hazánkban már 1233 előtt elkészült a Duna folyását végigkísérő vontató út. Az utak szélessége eltérő volt. A legkeskenyebb 3 méter, a Maros mentén 6 m. a Duna partján 6-8 m, a Tiszán többhelyütt 8-10 m. széles vontatóút kísérte a folyót.

Szemléletesen mutatja be a forgalomban résztvevő hajókat. A folyami szállítás egyik legrégebbi eszköze a *szálfatutaj*. Még árut is szállítottak rajtuk, de csak vízmentében, tehát ereszkedően. A vízfolyással szembeni áruszállítás már jól megépített hajókat igényelt. Legkorábbiak a *deszkahajók* voltak, olyanok, mint egy nagy ladik. A gabonaszállításra pedig fedett hajótér kellett. Könnyű, hosszú, sekélyjárátú hajókat építettek, ezek voltak a *laposfenekű fahajók*. A XVIII-XIX. század nagyarányú gabonaszállítása alakította ki a legendás *búzahajókat*, más néven *bögöshajókat*. Itt az egész hajótest egy nagy méretű fedett raktár volt. A hajókat kitűnő mester-

emberek, hajóácsok készítették és javították. *Superoknak* is hívták őket és a hajózás központjaiban, legtöbbször Szegeden, Komáromban dolgoztak. Tölgyfa volt az alapanyaguk, mellette tótfenyőből, vörösfenyőből is készítették könnyű hajókat, de a tőkéket, bordákat továbbra is keményfából faragták. Sok vasanyag is kellett hozzá, leginkább iszkábás cigányok kovácsolták. Nélkülözhetetlen nyersanyag volt a moha is, a réseket azzal tömték ki.

Gráfik Imre élvezetes leírásával részt vehet az olvasó egy hajdani gabonaszállító úton a berakodástól kezdve az utazás nehézségein át a megérkezésig, kirakodásig, a vontatás díjának kifizetéséig és a visszaútig.

A Kitekintés fejezet összegezi a gabonaszállítást, a hajózás régi tapasztalatait, de a jövőbe is mutat. A gőzhajók kiszorították a vízből a régi vontatott hajókat, tapasztalataikat azért átvették, fejlesztették. A folyami hajózásnak továbbra is nagy jövője van, Európa nagy folyóit összekötő csatornahálózat kiépítésével. Számunkra a Duna-Rajna-Majna csatorna meginduló forgalma a legjelentősebb. Ezért szükséges a vasúti, a közúti és a folyami közlekedés összehangolt fejlesztése. Ehhez kíván tapasztalataival segítséget nyújtani ez az értékes könyv. Külön meg kell említeni a nagy szorgalommal összegyűjtött sok szemléltető képet, rajtot. Kár, hogy a képek minősége nagyon gyenge, legtöbbje sötét, nehezen kivehető és szép számmal vannak köztük használhatatlanok is. Megérdemelt volna ez a könyv jobb papírt és jobb nyomdатеchnikát. Nagyon részletes irodalmi bibliográfia és német-angol nyelvű összefoglalás zárja le a honismeret számára is értékes kötete.(1993.)

Dr. Tímaffy László

EGRI GYULA:

Egy magyar katona a második világháborúban és a hadifogságban¹

Az első vagy a második világháború kutatója – fontossági sorrend nélkül említve – a következő forrásokat, forráscsoportokat veheti figyelembe: a hivatalos iratanyagot; a sajtóközleményeket, ezen belül a hivatalos kommunikéket, illetve a szubjektív tudósítá-

¹Folkór és Etnográfia, 72. Szerk.: Ujváry Zoltán (Debrecen, 1992. 109 old.)

sokat, beszámolókat; az emlékiratokat; a személyi élményt felidéző szépirodalmi alkotásokat. E források közül az emlékirat és a szépirodalmi (vagy ilyen igényű) alkotás a legalkalmasabb arra, hogy az egyes ember szerepét, ezzel együtt ennek a szerepnek az önértékelését megvilágítsa a kutató. Háborús emlékiratokat azonban olyanok szoktak írni – hadvezérek, főtisztek, tisztok –, akik a harci cselekmények irányításában is valamilyen szerepet játszottak, legalábbis az átlagosnál nagyobb áttekintésük volt hadművészeti, haditechnikai kérdésekben. Megérthető tehát, hogy az emlékiratokban, ha a közkatona szerepe szóba kerül, nem az individuumon, hanem a tömegben van a hangsúly.

Pedig a közkatonának is mindannyian teljes emberi mivoltukkal élték meg a háborút: bármilyen kis szeletét látták is az eseményeknek, a háború egészéről alakították ki a maguk véleményét. Azt is okkal feltételezzük, hogy a közkatonák, a kismemberek egyéni véleménye, mert életben maradásuk érdekében *közösséggé* kellett kovácsolódnuk, bármennyire egyéninek tűnjön is, magában hordozza a „kollektív vélemény” jegyeit. Ebben az értelemben hordoz az egyéni sorson túlmutató tanulságokat, teremt lehetőségeket a kismember szubjektív történelemszemléletének megismeréséhez Egri Gyulának a háborúban, hadifogságban eltöltött évekről szóló késői emlékezése.

Egri Gyula 1942. november 13-án vonult be Rozsnyóra, a 13. gyalogezredhez, ahol telefonkészülék-felelős lett. Ez a sajátos katonai feladat tette őt mindig jólétesültté, hiszen a készülő bevetésekről, támadásokról előbb informálódhatott, mint társai. A kritikus hangvételt persze ez a tény önmagában nem magyarázza. Figyelembe kell vennünk, hogy jóval a háború után vetette papírra emlékeit; akkor, amikor a háború és a hadifogság élményeiről nem csupán lehetett beszélni, hanem a személyes élményekhez egyéb forrásokból (film, memoár stb.) származó ismeretek és reflexiók is hozzákapcsolódtak. Ennek figyelembevételével kell tehát olvasnunk, amikor kemény szavakkal illeti a fegyvereiket megáldó, dicsőségről beszélő papot, aki elbúcsúztatta a frontra indulókat és „ölésre buzdította” őket; vagy amikor több epizód felidézésével bizonyítja németellenességét. Nem egészen biztos, hogy ez az ítékezés pontosan megegyezik azzal, amit az eseményekkel egyidejűleg naplójába jegyzett volna. A Donnál átélt szenvedések viszont az

egykorú véleményekkel is, az emlékezésekkel is egybecsengenek: se rendes fegyvertük, se élelmük nem volt; a fagy és az ellenség puskája tizedelte a katonákat. A háború értelmetlenségének többszörös megfogalmazása – „egy esztelen célért pusztul el a II. hadsereg” – viszont már a későbbi tapasztalatokkal erősített történelmi ítéleteknek tűnik.

Az emlékezés második egysége a hadifogság felidézése. Minden epizód a szenvedés, a borzalmak részletezése, olyan részletekkel, hogy az éhező foglyok még emberevéssé is rákényszerültek. Mindmeggannyi élménye 1947. szeptemberéig, amikor hazakerült Tornaljára, egy-egy variáció a szenvedés és a túlélésért való küzdelem témájára.

Csak dicsérni lehet a kötet szerkesztőjét, Ujváry Zoltán professzort, amiért e megrázó emberi sorsot bemutató emlékiratnak helyet adott a debreceni Néprajzi Tanszék „Oktatási és kutatási kiadványok” alcímű rangos sorozatában. Bár Egri Gyula személyes sorsa a szó szoros értelmében természetesen nem tárgya az oktatásnak vagy a kutatásnak, mindaz, amit történelmünknek erről a tragikus korszakáról elmond, közösségi élményként, közösségi történelem-értékelésként olvasható és olvasandó. Ebben az értelemben nemcsak tanulságos olvasmány, hanem későbbi kutatói elemzések forrásanyaga is Egri Gyula emlékirata. Emiatt lett volna hasznos meg tudnunk, hogy *mikor* született az emlékezés, s a megfogalmazást segítették-e egykorú feljegyzések.

Sz. Bányai Irén

Börzsönyvidék¹

A szerkesztők szándéka szerint egy új tudományos periodika első kötete kerülhetett Börzsönyvidék néprajza és történelme iránt érdeklődő olvasók kezébe. E kiadványnak nemcsak előzménye, de inspirálója is volt az Ikvai Nándor által szerkesztett, az 1970-es évek közepén, az Ipoly mentén folytatott néprajzi kutatás, amelynek 16 történelmi és néprajzi tanulmánya Börzsöny néprajza címmel 1977-ben látott napvilágot.

Mi indokolta a kutatás folytatását? Gyakorta tapasztaljuk, hogy egy-egy megjelent monográfia az általa vizsgált területen a

¹Történelmi és néprajzi tanulmányok. Szerkesztette Hála József, Mándli Gyula és Zomborka Márta közreműködésével. Szob, 1993.

befejezettség látszatát keltve évtizedekig tartó tudományos úrt hagy maga után. Tud-e újat mondani másfél évtized múltán a helyszínrre látogató, ott már korábban néprajzi gyűjtést folytató kutató, s maradtak-e feltáratlan témák a kutatást néhány éve elkezdett újabb néprajzos generáció tagjai számára? Az igenlő válasz nem lehet kétséges, a tovább folytatott kutatómunka hasznának ékes bizonyítéka a most megjelent Börzsönyvidék című kötet.

Az Erdy János Könyvtár és Információs Központ (Szob) gondozásában napvilágot látott könyv a Honismereti Szövetség, a Magyar Néprajzi Társaság, a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, a Pest Megyei Önkormányzat, valamint Letkés és Szob önkormányzatának anyagi támogatása révén 11 szerző 13 írását adja közel 200 oldalnyi terjedelemben, fotókkal és rajzokkal illusztrálva.

Bár a kötet történeti és néprajzi tanulmányok alcímmel jelent meg, döntően néprajzi adatközeseket és tanulmányokat közöl. Mándli Gyula: Szob iskolatörténete a középkortól a XX. század közepéig című tanulmányában Szob középkori történetének vázlatát is nyújtja az egyház és iskolatörténet témáján belül. A vidék múltjára, helytörténetére, a közelmúlt történéseire vonatkozóan azonban számos adalékot találunk Bódi Zsuzsanna, Hála József, Szilágyi Miklós és Vasvári Zoltán írásaiban is.

Tudománytörténeti jelentőségű Keszi Kovács László és Gunda Béla 1938-ban és 1939-ben folytatott Ipoly menti gyűjtéseinek közreadása: Keszi Kovács László számára az Ethnológiai Adattár kialakításának módszertanához szolgált mintául az itt lejegyzett és rajzokban megörökített anyag, Gunda Béla pedig az általa kezdeményezett atlaszmunkálatok egyik kiindulópontjával szánta anyaggyűjtését. Tanulmánya az Ipoly menti települések – olykor határok által szétszakítottan is működőképesnek megmaradt – cserekapcsolatainak gazdag és színes hálózatát mutatja be.

Csukovits Anitának a kender természetéről és feldolgozásáról szóló tanulmánya letkési adataival kiegészít és megerősíti Szolnoky Lajos Ipoly menti kutatási eredményeit.

Szilágyi Miklós és Vasvári Zoltán írásai Szokolya állattartásáról valamint erdőgazdálkodásáról nyújtanak képet. Bódi Zsuzsanna a vallásos népelet hagyományainak átalakulását, a „pógár lányok” és „pógár legények” közösségi szerepét, feladatait, társadalmi vonatkozásait vizsgálta Ipolytölgyesen és Letkésen.

A folklór témák közül Csáky Károly írása a gyermekkel kapcsolatos népi hiedelmeket és szokásokat mutatja be az Alsó-Ipoly mentén, párhuzamba állítva a Felső-Ipoly vidékének színesebb, gazdagabb hagyományvilágával. Ikvainé Sándor Ildikó három balladát közöl Letkésről. Mindhárom balladát elemezve állapítja meg, hogy a magyar balladahagyomány legkorábbi rétegei és az újabb keletkező balladák miként maradtak fenn és éltek együtt napjainkig. Zomborka Márta a szállás-keresés szokásának ipolytölgyesi változatát mutatja be.

Hála József három írása három különböző téma eltérő műfajú megfogalmazása. Csontkovácsokról szóló dolgozata jelzi, mennyire hasznos lehet visszatérnie a kutatónak korábbi gyűjtései helyszínére, hiszen adatait kiegészítve teljesebb képet rajzolhat, s a másfél évtized alatt bekövetkezett változásokat is regisztrálni tudja. A nagybörzsönyi hátikas készítéséről adott leírása adatközlőjével folytatott beszélgetésének szerkesztett változata. Mutatja, hogy egyetlen mester visszaemlékezései alapján is viszonylag teljes anyag gyűjthető. Hőke Lajos Hont megyei néprajzi gyűjtéseiről készített összefoglalása filológiai pontossága, a legapróbb részleteket is feltáró alaposága révén talán a kötet legkiérleltebb írása. Témaválasztása jelzi, hogy a múlt századi „amatőr”-ök által készített, s ma sokszor tudománytalannak bélyegzett munkák milyen gazdag tárházai lehetnek a néprajzi kutatásnak.

A történeti Hont megye néprajzi képének feltárásához újabb nagy lépéssel járult hozzá a Börzsönyvidék című tanulmánykötet kiadása, mely előtanulmánya lehet a remélhetőleg elkészülő honti magyar néprajzi monográfiának.

T. Bereczki Ibolya